

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЈЕНЕ И ЗНАЧАЈ ЦРКВЕ НА ПРОСТОРУ СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ И ПОЛИМЉА (XV–XIX ВИЈЕК)

Апстракт: Средњовјековне српске државе су престале да постоје након освајања од стране Отоманске империје. Део феудалне елите је страдао или пребјегао на простор тадашње Угарске. Одређени дио српских феудалаца је примио нову вјеру, ислам у циљу очувања посједа и повластица. Као једина преостала кохезиона снага, православна црква је је кроз рад свога свеиштенства, настојала очувати национални дух, културу и традицију. У раду су дати примјери активног дјеловања свеиштенства манастира са подручја Полимља и Потарјаи Старе Рашке у циљу покретања и организовања ослободилачке борбе против Отоманске власти. Интезивирање ових активности је нарочито евидентно током XVIII и XIX вијека.

Кључне ријечи: Полимље, Потарје, манастир Ђурђеви Ступови, манастир Света Троица, манастир Морача.

Отманско освајање простора Старе Херцеговине и Старе Рашке

Пад средњовјековних српских земаља под османску власт: Србије 1459, Босне 1463, Херцеговине 1481. и Црне Горе 1496. године повлачио је за собом и постепено гашење организације Српске цркве. Обнова Српске Патријаршије са сједиштем у Пећи 1557. године и легализовање њеног положаја у оквиру Отманског Царства дали су подстрека вјерском животу. Монашки живот се развија, манастири се обнављају и све гране црквене умјетности (дуборез, фрескопис, иконопис) доживљавају свој процват. Манастири постају центри, како очувања традиције, тако и окупљања и организовања обесправљеног и дезорганизованог народа.

Освојене балканске земље Османлијског царства², улазиле су, до пада Будима, у састав Румелијског ејалета, са сједиштем у Софији, а касније су подијељене на више новооснованих ејалета (пашалука). Пашалуци су се дијелили на санцаке, а ови опет на мања, попут каза и нахија и управ-

¹ E-mail: scekicr@yahoo.com

² Османско царство, Османлијско царство или Отманска империја (добило име по свом оснивачу, Осману I) је постојало од 1299. до 1923. године (624. године). Од 1923. године постоји Турска република.(при.аут.)

на подручја са мутеселимима на челу.³ Знатно већа од нахија била су судска окружја, кадилуци.⁴ Урбана насеља су се према значају и величини дијелила на: *шехер, пазар и касаба*.

Отоманска власт је на простору Полимља и Потарја учвршћена до краја XV вијека. Учвршћивање власти је пратила изградња нових или обнављање старих градова и тврђава, у циљу формирања административно-управних и војних центара. Град Брсково је пало 1399, а Бихор је освојен 1455. године. Војној посади града Бихора 1530. припадало је осам тимара, град се развио и постао центар Бихорског кадилука.⁵ Исте године када су Турци загосподарили Косовом и Метохијом, у области између ријека Пиве и Таре и на подручју Средњег Полимља организовали су од сточара вилајет Никшићи или Лимски Никшићи.⁶ Лимски Никшићи су уписани као нахија у саставу посједа Крајишта Иса-бега Исаковића, док је област Горњег Полимља најприје ушла у састав Призренског санџака.⁷ Тарски Никшићи су насељавали више села која су гравитирала ријеци Тари.⁸ Може се узети као сигурно да су након пада утврђеног града Медуна 1457. племе Кучи признали власт Турака, а последије заузећа Скадра коначно се учвршћује османлијска власт у Зети и Брдима.

Пљевља су Турци преименовали у *Таслиџа* (у преводу Каменица). Словенски назив Бијело Поље Турци су превели на свој језик, па се ово мјесто у административним и судским списима јавља као Аково, мјесто које се временом развило као продужетак познатијег Никољ-пазара.⁹ Оно се у току XVII вијека развија у главни трговачки центар Бихора, а већ у XVIII вијеку има статус касабе, паланке, вароши. Црквасв Николе у Никољцу, Бијело Поље :

³ Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Историјски институт, Београд, 1974, стр. 89.

⁴ На рушевинама српског средњевјековног феудалног система на овим просторима током XV вијека, почиње изградња племенског друштва. Организација турске управе у племенским областима заснивала се на форми нижих самоуправних јединица: нахије, кнежине, села. – Бранислав Ђурђевић, «Постанак и развитак брдских, црногорских и херцеговачких племена», Титоград 1984, стр. 156.

⁵ Више у: Ема Миљковић, *Град Бихор као османско утврђење*, Милешевски записи 7, Пријепоље 2007, стр. 128.

⁶ Хазим Шабановић, *Босански пашалук*, Сарајево 1959, стр. 34;

⁷ Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Народна књига, Београд 1986, стр. 99;

⁸ Попут села: Твртковићи, Бистрица, Стричина, Бобановићи, Гојаковићи, Братојевићи, Зоројевићи, Кулизићи, Лепенац, Обод, Цер, Равна Река. Жарко Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, Бијело Поље (монографија), Београд 1987, 105;

⁹ И. Стијепчевић/Р. Ковијанић, *Први помени Никољ-пазара и Бијелог Поља*, Историјски записи, 7/10, Цетиње 1954, стр. 610-611;

Документи из 1707. и 1717. говоре већ о тврђави Акова, њеној посади и старјешинском кадру. Године 1707. се као војни заповједник јавља капетан Сулејман-ага, а каснија документа спомињу и бјелопољског кадију.¹⁰ Православни трговци привредно развијене бјелопољске чаршије имали су живе и развијене трговачке везе, бавећи се трговином: воском, кожом, вуном, стоком, крзном. Робу су допремали на тржнице Скадра и Дубровника, а отуда доносили: оружје, одјећу, бакар. Рачуна се да су они, током 18 вијека, доносили најмање једну десетину вуне увезене у Дубровник.¹¹ Нахија Комарани захватала је Средње Полимље, већим дијелом данашњи бјелопољски и пријепољски крај.¹²

У времену које су углавном карактерисале многе сеобе, као узроци ратних похода крајем 17. и почетком 18. вијека, последице којих се српски народ налазио у избјеглиштву са ограниченим црквеним институцијама на сјеверу и готово обезглављеном остатку народа на југу без сопствене црквене организације и са доминацијом грчких попова и калуђера, није претјерано истаћи да је иконописна дјелатност породице Лазовић значила својеврсну одбрану националног бића српског народа. Ту се прије свега мисли на процес вјерске асимилације који је био изражен на територијама отоманске империје, јер су многе цркве и манастири били под рушевинама, па је тако значај Иконе поред умјетничке имао и мисионарско-националну снагу и вриједност. Будимља је од првих дана османлијске владавине била центар истоимене нахије и кадилука, али и сједиште епископије. Помиње се 1477. у саставу Херцеговачког санџака, у кадилуку са средиштем у Пријепољу. Нешто касније, припојена је Призренском санџаку, да би у XVII вијеку постала средиште кадилука.¹³ У изворима из XVI и XVII вијека јавља се као трг, пазар. Задржавајући карактер мањег насеља, оно се никада није развило до те мјере да би добило статус касабе. Временом губи ранији значај и постепено спада на обично село.¹⁴ На територији Горњег Полимља јављају се три нахије: Будимље (или Комнин), Плав и Зла Ријека (или Злоречица). Оснивањем

¹⁰ *Историја Црне Горе*, дио III, Титоград 1975, стр. 519;

¹¹ В. Винавер, *Трговина Бара...*, Историјски записи, 6/9, 2, стр. 472 и М. Лутовац, *Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору*, Београд 1930, стр. 32;

¹² Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Народна књига, Београд 1986, стр. 100;

¹³ Хазим Шабановић, *Босански пашалук*, Сарајево 1959, стр. 165;

¹⁴ *Историја Црне Горе*, дио III, Титоград 1975, стр. 518;

Скадарског санцака, нахија Будимља, заједно са горе поменутих нахијама и нахијом Комарани чиниле су казу Бихор. Крајем XVII вијека надлежност кадије у Пријепољу протезала се осим Будимље и на нахију Вранеш, дакле, Будимља је припадала тада Херцеговачком а потом, почетком XVIII вијека – Скадарском санцаку.¹⁵

Рожај (Трговиште) се као утврђење јавља још у првој половини XVII вијека, док у XVIII вијеку представља јако војно утврђење са великом војном посадом, нарочито током аустријско-турског рата 1718-1739.¹⁶ Град Плав је подигнут 1619. године на мјесту гдје се каравански пут од Котора за Метохију укрштао са путем који је водио уз Лим, преко Проклетија за Скадар. Град је изграђен по наредби централних органа турске власти. У новоподигнуту тврђаву чију је градњу надзирао босански Мустафа-паша, смјештена је стална војна посада са задатком да надзире и контролише немирна околна племена у сјеверној Албанији и црногорским Брдима.¹⁷ Тврђава Гусиње је подигнута 1611. године, касније је проширивана, а у XVIII вијеку је имала сталну војну посаду са агама и капетаном на челу. Око тврђаве, из села које јој је гравитирало, временом се оформила варошица, захваљујући погодности положаја на караванском путу.¹⁸ Гусиње је током XVIII и XIX вијека било не само војна, већ и политичко-административно средиште за читаву област Горњег Полимља, надзирући простор племена Васојевића.

Утврђени град Колашин који Турци подижу средином XVII вијека, у нахији Никшићи, добија сталну посаду а за издржавање су јој, као оцаклук одређени приходи од цизије хришћана нахије Пећ. У судском погледу припадао је Пријепољском кадилуку.¹⁹ Подизањем Колашина са сталном војном посадом, успјело се ојачати феудални турски слој у Потарју, стварањем „једне љуте и убојите муслиманске крајине“ која је вршила јак притисак на православна Ровца и Морачу.²⁰ Једно турско утврђење је постојало и на ријечи Тари, на мјесту гдје је преко ње прелазио трговачки пут од Рисна преко Оногошта и Језера за Пљевља. Помиње се као Кула Моста ријеке Таре, и 1707. године је имала посаду од око педесет војника и статус капетаније све до

¹⁵ Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Народна књига, Београд 1986, стр. 99, 100, 211;

¹⁶ Глигор Станојевић, *Покрет брдских и малисорских племена уочи Кандијског рата* и Попис војних посада у градовима босанског пашалука из 1731, Н.К. Костић, *Наши градови на југу*, Београд 1922, стр. 77;

¹⁷ Евлија Челебија, *Путопис*, Сарајево 1957, стр. 261, 262, 385, 404;

¹⁸ *Историја Црне Горе*, дио III, Титоград 1975, стр. 521;

¹⁹ Г. Елезовић, *Колашин на Тари...*, Јужни преглед, Скопље 1931, бр. 1, стр. 19, према *Историја Црне Горе*, дио 3, Титоград 1975, стр. 522;

²⁰ Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Народна књига, Београд 1986, стр. 112;

половине XIX вијека.²¹ Пријепоље је представљало центар кадилука и транзитну област „Босанског друма“ између југоисточних моравско-ибарских и сјеверозападних босанских предјела.

Почетком 1470. од освојене територије у Херцеговини, формиран је посебан херцеговачки, прво вилајет, а потом санџак, у чији оквир је по османској административно-управној подјели ушао и трг Пљевља, као средиште нахије Кукањ. Пљеваљски кадилук је основан у првим деценијама 16. вијека. На територији овога кадилука, крајем XVII вијека, биле су три нахије: Кричка, Подблаће и Подпећ.²² Године 1576. па све до 1833. сједиште херцеговачког санџака се премјешта из Фоче у Пљевља.²³ Почетком XVIII вијека, Пљеваљском кадилуку су припадале нахије: Пљевља, Кукањ, Вранеш, Кричка, Поблаће, а поред наведених, у османским документима спомињу се и нахије Дробњак²⁴ и Буковица.²⁵ Турци су више пута спаљивали манастир Милешева. У 16. вијеку у манастиру је радила штампарија у којој су штампане литургијске књиге. 1688. године манастир је осјетно страдао, а 1782. године изгореле су манастирске ћелије и све иконе. Милешева је имала двије велике обнове, прву за вријеме патријарха Макарија у 16. веку, а другу 1863. године, када је црква добила данашњи изглед.

Племена су се углавном развијала из пастирских села и катуна, као сточарска заједница углавном сродника, са одбрамбеним и привредним циљем. Сточарско становништво које је населило жупне предјеле у првом вијеку турске власти настојало је да сачува задобијене филуријске повластице. Власи сточари су имали чак и веће повластице него у вријеме средњовјековне српске државе, барем у почетном периоду учвршћивања турске власти на овом простору. Због такве политике, етничка слика становништва је оста-

²¹ *Турски попис градова, кула и паланки босанског вилајета из 1707. године*, АНУ БиХ, стр. 113; према: *Историја Црне Горе*, дио III, Титоград 1975, стр. 525;

²² Према: Група аутора, *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, стр. 91, 92;

²³ Т. Поповић, *Када је седиште херцеговачког санџака премештено из Фоче у Пљевља*, Прилози за оријенталну филологију, 10-11, Сарајево 1961, стр. 267-270; према Група аутора, *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, стр. 92

²⁴ Територија на којој се простирао Дробњак може се пратити тек од друге половине 15 вијека, односно од пописа Херцеговачког дефтера из 1477, то јест, од када је овај простор потпао под Турке. Дробњак или нахија Комарница, углавном се поклапа са племеном Дробњак у 19. вијеку – према: Жарко Лековић, «Дробњак у првој половини 19. вијека», *ГрафоЦрна Гора*, Подгорица 2007, стр. 11.

²⁵ На ширем историјском простору племена Дробњак, временом су се оформиле четири цјелине и ентитета: племе Дробњак, Шаранци, Језера и Ускоци. – више у: Јован Р. Бојовић, «Петњица – постојбина Вука Караџића», *Историјски записи*, Титоград 1987, стр. 4. Хазим Шабановић, *Босански пашалук*, Сарајево 1959, стр. 230; и Група аутора, *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, стр. 150;

ла очувања у Полимљу, Потарју и долини Мораче, источне Херцеговине²⁶, иако је и на тим подручјима, временом дошло до извјесних демографских промјена.²⁷ Али, ако се Турци нијесу мијешали у живот сточара раштрканих по брдима, одакле се иначе и нису очекивали већи приходи – они су другачије поступали са становништвом које је насељавало плодније, жупне крајеве. Тако да прелазак сточара на ратарски начин живота означава уједно и почетак укидања њихових дотадашњих повластица.

Манастири као центри очувања традиције и организовања отпора

Простори Старе Херцеговине и Старе Рашке су представљали центар средњовјековне Српске државе. Трагови хришћанства, сакрални објекти са богатим фрескним сликарством и развијен манастирски живот, представљали су солидну основу за очување српске традиције и под Отоманском окупацијом.²⁸ Процес узајамног прожимања предхришћанске и хришћанске традиције најбоље се види на српским најзначајнијим верским празницима. То је условило специфичну религиозност Срба, која је настајала на основу прожимања старе, предхришћанске религије и хришћанске традиције. Тај суживот хришћанских и прехришћанских ритуала, карактерише укупну српску народну религију, као и већину српских обичаја.²⁹ Манастири су остали једини чувари народне традиције, културе, историје. Али такође и центри организовања и координирања активности за ослобађање од Отоманске окупације. Слом српске средњовековне државе донио је тешке дане за Српску православну цркву. На самом почетку владавине Селима II (1566-1574), у

²⁶ Херцеговина обухвата широке просторе од Дувна и Прозора на западу, до Лима на истоку (Бањане, Пива, Дробњак, дио Новопазарског санџака, Никшићки крај...). Границе се углавном поклапају са некадашњим границама земаља Херцега Стјепана. Народ овог простора без обзира на административне и државне подјеле, је свјестан историјских веза, психичких особина, обичаја, који га издвајају од Босанаца и Црногораца – Ј. Дедијер, «Херцеговина», Етнографски зборник, књ. XII, Београд 1909, стр. 6. По Душановој смрти, простор Дробњака, Пиве и Оногшта (Никшића) је дошао под власт властеле Војиновића а потом Николе Алтомановића. Након тога, ови крајеви потпадају под власт кнеза Лазара Хребељановића. Крајем 14. вијека ови крајеви долазе под управу феудалца Сандаља Хранића кога 1435. наслеђује Стефан Вукчић Косача, све до пада Херцеговине под Турке 1482. године. – Жарко Лековић, «Дробњак у првој половини 19. вијека», ГрафоЦрна Гора, Подгорица 2007, стр. 28.

²⁷ Миомир Дашић, «Политичке и друштвене прилике у областима данашње Црне Горе у другој половини XIV и првој половини XV вијека», Косовски бој у историји, традицији и стварлаштву Црне Горе, Титоград 1990, стр. 63;

²⁸ Р. Вујичић, Средњовјековно сликарство и архитектура Црне Горе, Подгорица 2007, 46-47.

²⁹ <http://www.glassrbije.org/srbija>

вријеме највеће моћи великог везира Мехмед паше Соколовића, Отоманске власти су донијеле одлуку да конфискују и продају сва црквена и манастирска имања. Ранијим власницима је остављена могућност првооткупа, по веома високим цијенама. Ова одлука, донесена такође из финансијских разлога, нанела је велики ударац СПЦ. Многе парохијске цркве су напуштене, штампарије су стале а манастири запустели.³⁰ Етнички састав становништва у Полимљу, Потарју, Старој Херцеговини – остао је, углавном, непромијењен све до краја XVII вијека.³¹ Након пада ових простора под отоманску власт, назирао се процес исламизације, који ће свој максимум досећи доком XVIII вијека. Треба истаћи, да примање ислама није било само вјерско већ и државно питање, јер ислам од својих поклоника захтијева „да никада не одвајају вјеру од политике“.³² Чином преласка у ислам, очекивало се побољшање материјалног положаја, ослобађање од харача и стицање веће личне и правне сигурности.³³ Поједине породице су, да би сачувале или стекле привилегије, прихватале ислам. Раширена је била појава да у оквиру истог домаћинства и породичне задруге живе међусобно сродници православци и муслимани. Такође, да би се избјегла девширма, односно данак у крви и узимање сваке седме године „најокретнијег дјетета“ за регрутовање у јањичаре – имало је за последицу прелазак на ислам, без присиле, јер обрзана дјеца нису узимана, осим у Босни и Албанији.³⁴ У нахији Лимски Никшићи и Бихору, према попису из 1485. нема исламизираних хришћана. Према поменутом попису, у нахији Будимљи која је обухватала трг и 28 околних села било је 858 српских кућа и 4 муслиманске (турске). Према подацима пописа из 1582/3. године, нахија Будимља је имала 32 села у којима је било 530 домаћинстава, пет кнезова и седам муселима. Такође и опис Которанина Маријана Болице из 1614. године говори о малом броју исламизираниог становништва на овом простору. Исламизација се нагло појачала након 1690. године, јер су на ширење ислама у проријеђеним бихорским насељима, због сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, имале велики утицај поједине муслиманске породице, досељене у Бихор из ослобођених дјелова Црне Горе и других крајева преко Саве и Дунава.³⁵ Процес исламизације ужурбано се одвија у

³⁰ <http://srpskaistorija.com/>

³¹ Вујадин Рудић, «Историјско-географске карактеристике бјелопољског краја», Зборник радова Географског факултета, свеска 45, Београд 1995, стр. 61-62;

³² Миролуб Јевтић, «Од исламске декларације до верског рата у БиХ» Београд 1993, стр. 18;

³³ Петар Влаховић, «Етнички процеси и етничке одреднице муслимана у Рашкој области», Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ, Београд 1993, стр. 28;

³⁴ Жарко Шћепановић, «Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године», Бијело Поље (монографија), Београд 1987, стр. 104;

³⁵ Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Београд 1986, стр. 246;

Бихору и Коритима у XVII и XVIII вијеку, а често су, један поред другог, чак и у истом домаћинству, живјели рођаци обје вјере.³⁶ Неисламизирано српско становништво се исељавало, махом у Србију, посебно током трајања Кандијског рата (1645-1669), аустријско-турских ратова 1690. 1714. и 1737. године.

Значајни су подаци из тога времена и о свештенству Београдске митрополије из тридесетих година XVIII вијека, из времена аустријске владавине сјеверном Србијом. Помињу се свештеници из околине Бијелог Поља, Пећарске, Бихора, Вранеша. Подизање и развој Колашина као утврђеног мјеста, доста је поспјешило исељавање православног становништва, јер је тако пресјечен до тада релативно слободан живот и кретање становништва Потарја. Тако су се села мојковачког подручја нашла уклијештена између турских утврђених градова Колашина, Бијелог Поља и Пљеваља, те се становништво махом иселило на подручје Ибарског Колашина, Јасенице, Космаја.³⁷ Упоредо са исељавањем са простора Полимља и Потарја, у ове крајеве су стално притицали досељеници из Црногорских Брда, а највише их је било из Мораче, Роваца, Дробњака, Братоножића, Пипера. Од почетка XVIII вијека муслиманско становништво је у сталном порасту на овом простору. Бројне муслиманске феудалне породице доселиле су се из изгубљених територија преко Саве и Дунава.

Услед слабљења моћи турског војно-феудалног уређења, повећаване су дажбине потлаченом становништву, што је доводило по повећане хајдучије и побуна. Забиљежено је да је након Бечког рата, 1690. у Бијелом Пољу „народ умирао од куге у толиком броју да живи нису успијевали да сахране мртве“.³⁸ Након сеобе православног становништва са ових простора, преостало хришћанско становништво је било изложено одмазди и репресалијама од стране Османлија. Тада је и црква светог Петра у Бијелом Пољу претворена у џамију која је прозвана Фехтија, или „џамија побједи“.³⁹ Ова значајна црква, позната по Мирослављевом јеванђељу, као џамија је егзистирала све до ослобођења ових крајева 1912. године.³⁹ Црква св Петра и Павла, Бијело Поље:

³⁶ Милисав Лутовац, *Бихор и Корита*, Београд 1967, стр. 40;

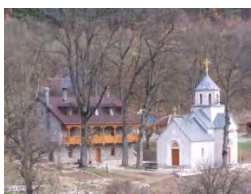
³⁷ Жарко Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, Бијело Поље (монографија), Београд 1987, стр. 112;

³⁸ Жарко Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, Бијело Поље (монографија), Београд 1987, стр. 109;

³⁹ Јово Медојевић, *Цркве у Бјелополском крају*, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 2000, стр. 22;

Тих деценија, тачније 1738. године је и манастир Шудикова у близини Будимље и Тифранске клисуре, у коме је до тада постојала значајна преписивачка школа, спаљен од стране Турака.⁴⁰ Такође је 1702. године спаљен и разрушен манастир Бијела код Шавника. Манастир Шудикова, Беране:

Главни чиниоци који су током XVII и XVIII вијека утицали на демографске, етничке и конфесионалне промјене простора Средњег и Горњег Полимља су: изградња и утврђивање осовине турских градова: Акова (Бијелог Поља)–Бихор–Трговиште (Рожај)–Плав–Гусиње; изградње цамија и довођење вјерских службеника са стране, чиме је повећан притисак на повећање процеса исламизације. Немири, буне, иселавања православног и досељавање муслиманског становништва; отварање процеса насељавања сјеверно-албанских племена; јачање и територијално ширење племена Васојевића, са простора Лијеве Ријеке и насељавање у долину Лима нарочито током друге половине XVIII вијека. Процес насељавања овако јаког и бројног племена довео је до сукоба са Климентима и њиховог потискивања из централног Полимља. Ово насељавање Васојевића и осталих припадника црногорских брдских племена, њихово мијешање са старосједиоцима, дало је додатни елан православног елементу, подижући му борбени морал, јачајући унутрашњу кохезију и војничку снагу која ће се до пуног изражаја испољити током XIX вијека и довести до коначног ослобођења од вишевијековне османлијске тираније. Насељавање овако бројног и организованог племена Васојевића са брдовитих терена Лијеве Ријеке у плодно Полимље доводило је до анимозитета, али и до сукоба са старосједлачким, православним становништвом, називаним *Србљаци*, *Ашани*. Као природна реакција на агресивне иступе организација Васојевића, почело је да се јавља и одређено груписање код старосједјелаца. Такво здруживање опет није представљало изузетак јер су се под сличним условима формирали и то од несродника, небраственика – и

⁴⁰ Мирко Барјактаровић, *Етнички развитак Горњег Полимља*, Гласник цетињских музеја, књига 6, том 6, Цетиње 1973, стр. 178;

племена у источној Херцеговини, попут: Бањани, Пјешивци, Грахово.⁴¹ Одбрана Горњег и Средњег Полимља од агресивних насртаја и насилног усељавања албанских племена, допринијела је да Васојевићи ојачају као племе и да се прошире на сјевер, низ ток Лима, све до ријеке Љешнице.

Кроз цијели XVIII вијек, и поред повремених успона, Османлијско царство, уочљиво је лагано и неумитно пропадало. Одмакли процес читлучења, немири, општа социјална несигурност, осиноост локалних војних и судских званичника и анархија – утирала су терен за општи народни устанак, почетком наредног вијека. Последњих деценија XVIII и почетком XIX вијека слабљење војно-феудалног система Отоманског царства испољавало се у изразито оштрим формама. Царство је константно пролазило кроз друштвено-економске кризе, а настојања да се мањак новчаних средстава некако надокнади додатним наметима, директно су погоршавала положај сељаштва, у првом реду хришћанске раје, а упоредо са тим је опадала и војна моћ царства. Слабљење централне власти изражавало се и порастом сепаратистичких тенденција мјесних феудалаца, па и појединих паша које је Porta постављала на истакнуте положаје у балканским провинцијама, у првом реду из редова познатих албанских феудалних породица. Обогативши се пљачком и корупцијом, они су стварали сопствену војску од сумњивих елемената коме су као награду стављали у изглед могућност пљачкања сељаштва. Повремени метежи, буне и немири јањичара, такође су доприносили анархији у Отоманском царству. То стање је нарочито погађало православне етничке просторе, заоштравало однос међу конфесијама, а расле су и класне супротности, а све је то у конкретном случају на широком простору убрзало акције за покретање општег устанка. Први српски устанак или српска револуција је имала широк и снажан одјек на оновремену слободну Црну Гору и све њене сусједне области на које је она вршила снажан политички и сваки други утицај. У вријеме Првог српског устанка су тако створене ближе политичке везе, додири и сарадња између ове двије националне државе у настајању. Такође је велико интересовање брдских и херцеговачких племена за Први српски устанак долазило отуда што им се пружала могућност за насељавање без икаквих феудалних обавеза на ненасељене и плодне територије у Србији. Кроз читав 18. вијек у борби против Турака стрпљиво и упорно изграђиван је борбени савез староцрногорских и брдских племена који ће временом прерасти у малу слободну националну државу која је у ствари представљала савез племена. Тај савез је Петар I Петровић остваривао више молбама и клетвама него ауторитетом државних органа власти. Друштво ондашње Црне Горе којег је вал Првог српског устанка заплъускивао, нарочито сјеверни и сјевероисточни простор данашње Црне Горе, није био интегрисан у

⁴¹ Петар Шобајић, *Бјелопавлићи*, Српски етнографски зборник 27, Београд 1923, стр. 257, 314, 326;

једну јединствену заједницу. Постојале су нахијска или Стара Црна Гора са једне и простор Брда са друге стране, као два географско-историјска појма који ће као називи за државу живјети све до 80-тих година 19. вијека. Племена Брда се тада чвршће повезују са устаничком Србијом. Нарочито су у томе предњачили Васојевићи, Морачани, Дробњацци и Ровци. Манастири Морача и Ђурђави Ступови су је постали центри устаничких активности. Манастир Морача:

О приликама које су у овом периоду владале у подручју Полимља и Потарја свједочи један натпис са зида манастира Мораче. Непознати хроничар 1803. године записао је да тада бјеше велика глад и „*велико крволиптије*“ и да „*гори бјеше немир него глад*“.⁴² Изгледа да ни претходна 1802. година није била боља, о чему су савременици оставили податке у књигама манастира Свете Тројице код Пљеваља и Никољца код Бијелог Поља. Подручје Колашинске капетаније било је крваво ратно поприште. Изазивач нереда било је тамошње муслиманско становништво. Ратовало је село са селом, братство са братством, а сви скупа са органима мјесне власти. Пљачке, крађе и убиства биле су свакодневна појава. Немири у Колашинској капетанији уносили су смутњу и у Бјелопољски и Пљеваљски крај. Почетком Првог српског устанка немири су престали јер су сукобљени муслимани схватили да им устанак представља заједничку опасност. До тада је долазило и до савезништва између православаца и муслимана и заједничког иступања против неког другог села, било православног или муслиманског. Међутим, избијањем устанка народ се обједињавао по конфесијама.

Манастир св Тројице, Пљевља

Са интензивним припремама за устанак у Београдском пашалуку био је упознат и Петар I о чему свједочи и једно његово писмо упућено 10. јануара 1804. године игуману манастира Дечана, Данилу, у коме му пише да „*имају намјеру Црногорци и са Београдске стране Срби да скоче на оружје против Турака*“.⁴³ По свему судећи и племенски главари Васојевића мора-

⁴² Љ. Стојановић, «Стари српски записи и натписи», књ. II, Београд 1903, бр. 3805.

⁴³ М. Дашић, *Огледи из историје Црне Горе*, Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 2000, стр. 85.

ли су бити упознати са припремама за општи устанак. Индиције говоре да су постојале чврсте везе манастирског братства Ђурђевић Ступова са манастирима Морачом, Острогом и Пивом, а нарочито са Пећком патријаршијом и Дечанима. Васојевићи су одржавали и непосредне везе са појединим првацима у Србији, у првом реду са људима њиховог племенског поријекла, што ће нарочито доћи до изражаја током самога устанка. Сличну улогу су имали главари Дробњака за Херцеговину. Игуман манастира Ђурђеви Ступови, Мојсије Зечевић је био световни и духовни владар племена Васојевића с краја осамнаестог и почетком деветнаестог вијека. Уз Петра Првог и Петра Другог Петровића Његоша био је једна од најзначајнијих личности Црне Горе. Успоставио је везу између Црне Горе и Србије и помагао Карађорђевој устанак. Обављао је значајне државничке и световне дужности у вријеме Петра Другог Петровића. Учинио је много на уједињењу Васојевића и других брдских племена у једну државу Црну Гору. Мојсије Зечевић је обновио «Васојевићког закона у дванаест точака» (тачака). Писао је молитве и епске пјесме које су забиљежили његови савременици, а међу њима и Сима Милутиновић Сарајлија. Преко педесетак његових епских пјесама објављено је у разним листовима и антологијама.⁴⁴

Манастир Ђурђеви Ступови, Беране

Први српски устанак наишао је на широк одјек у Полимљу и племенима Брда од самог почетка оружаног сукоба са дахијама у Београдском пашалуку. Устанак је такође био од велике важности за односе Црне Горе и племена Брда, јер се самим његовим почетком интензивирала међусобна сарадња.

У муслиманском становништву у Полимљу и Потарју била је завладала велика несигурност, нашта указује и један оновремени запис који карактерише прилике у Бијелом Пољу у 1806. години – „*То љето градисмо град око Бијелог Поља, и би велика мука и зулум сиротињи, и чувасмо карауле сву годину*“.⁴⁵ Хајдучке чете су биле врло покретљиве у Потарју и Полимљу, простору Старе Рашке уопште. Оне пљачкају и харају по турској територији, прелазе у Шумадију и тамо се боре против Турака под Карађорђевој заставом. Према неким подацима, само у борбама за ослобођење Београда 1806–1807. године, борило се неколико стотина хајдука из Полимља и Брдских племена, а такође се тих година одселило много породица из ових

⁴⁴ Ратко Делетић, *Vasojevički zakon u dvanaest točaka*, Stupo vi, Andrijevića 1997.

⁴⁵ Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, САНУ, Београд, 1979, стр. 175.

крајева. Архимандрит Арсеније Гаговић, игуман манастира Пиве, представља примјер организатора народног просвјетљивања. Обнова манастира, прибављање фермана и прилагање књига потврђују да Арсеније Гаговић од почетка развија поред духовне, просвјетну и политичку активност и показује тенденцију мисије из овог, како га је сам назвао, “општенородног успенског манастира”. Због ослободилачких и просвјетних циљева Арсеније је путовао у Русију три пута: 1786. године из Хиландара, 1803. и 1813. године из Пиве; два пута у Јерусалим – 1786. и 1794. године; у Цариград 1792. и 1819. године; у Румунију 1811. године; у Сремске Карловце 1803. године; у Дубровник и Беч 1804. године. У Србији је боравио чешће. Ослободилачку мисију Арсеније Гаговић је развио и потврдио у припремању Првог српског устанка, у организовању и предвођењу ослободилачког покрета и борби херцеговачких племена против Турака, у драгоцјеној сарадњи са Карађорђем, Петром I Петровићем Његошем, руским Синодом, митрополитом Стефаном Стратимировићем, као и у развијеним дипломатским контактима са руским и француским конзулима, војним личностима и др. Његова просвјетна улога, такође је значајна и разноврсна, увијек је тијесној вези са ослободилачком, тако да је у одређеним тренуцима изједначавао важност ослобађања од турских освајача са просвјетљивањем народа.⁴⁶ Манастир Пива:

Сасвим је сигурно да су устаничке снаге послије турског пораза на Суводолу продрле преко Корита и Бихора у Горње Полимље. То потврђује и један сажет хроничарски запис у коме се каже да лета 1809. године „одметну се Васојевићи и Хас и дојдоше Шијаџи (Србијанци) у Васојевиће и да Васојевићи и Хашани попалише и похараше Бихор“.⁴⁷ У јесен 1809. године, у страху од турске освете, много православног становништва из Бихора, са оборкнезом Јованом Савом Бихорцем на челу, преселило се у Карађорђеву Србију. Та сеоба је јако ослабила православни елеменат у овим крајевима. Доста становништва се преселило и из Доњег Колашина и Средњег Полимља у Стари Влах. Изгледа да је тада и братство манастира Ђурђеви Ступови са игуманом Ниђифором на челу пребјегло у Србију. Вјекови Османлијске окупације ових крајева, оставили су неизбрисиви траг у погледу демографије, вјерске разноликости, културне баштине, обичаја, бројних турцизама у језику, епске поезије и др. Вјековна ослободилачка борба инспирисана је

⁴⁶ Коста Радовић: *Архимандрит Арсеније Гаговић и духовност Пиве*; Svetigora, Cetinje, 1998.

⁴⁷ М. Дашић, *Огледи из историје Црне Горе*, стр. 105.

моћном Српском средњевјековном државом, Косовском битком, а временом се развија и култ Русије, као заштитнице. Српска православна црква се одржала вјековима као стуб очувања идентитета и обичаја, али и као организатор народа и наде у ослобођење. Племенска подјела која се оформила након најезде Османлија, створила је одређене специфичности у односу на остале просторе Балканског полуострва. У периоду 1455–1912 се може констатовати перманентна борба за ослобођење ових простора, мада су неки крајеви и раније, постепено ослобађани или били полуслободни. Долине Лима, Таре, простори источне Херцеговине и Пештера, представљали су извор константних миграција становништва у крајеве западне и јужне Србије, Шумадије. Динарски елемент и карактерологија људи са ових простора, помогла је у јачању и других простора које су насељавали. Током свих ових устаничких врења, буна, миграција – манастири на овим просторима су представљали центре организовања и координисања активности православног живља. Црква и свештенство су дијелили судбину свога народа.

Литература и извори:

- AIP, printouts from Bogisic's library in Cavtat,
Archive and library department of the State Museum in Cetinje ABO DMC, Petar I, 1804.
Archive of Library of Historical Institute Podgorica.
Archive of the SANU, Legacy of Ignjat M. Zugic
Archives of Serbia, ZAL.
Bakic, Radovan. 2009. *Population of the municipality of Berane*, Berane: Tokovi.
Barjaktarovic, Mirko. 1973. *Ethnic Development of the Upper Polimlje*, Journal of Cetinje museums. Cetinje :Cetinje museums.
Bojovic, Jovan. 1987. *Petnjica - homeland of Vuk Karadzic*, Titograd: Historical records.
Dasic, Miomir. 1986. *Vasojevići from mention to 1860*, Belgrade: Narodna knjiga.
Dasic, Miomir. 2000. *Essays on the history of Montenegro*, Podgorica: Historical Institute of Montenegro.
Delečić, Ratko. 1997. *Vasojevički law in twelve points, pillars*, Andrijevića.
Djordjevic, Miroslav. 1979. *Serbian in the Uprising 1804-1813*. Belgrade: Rad.
Djurdjev, Branislav. 1984. *Genesis and development of Brda, Montenegrin and Herzegovinian tribes*. Titograd : CANU.
Evliya, Çelebi. 1957. *Travelogue*, Sarajevo :Svjetlost.
History of Montenegro. 1975. Part III, Titograd: Historical Institute.

- Hrabak, Bogumil. 1987. *Restless situation in the towns on the north of Montenegro in times of crisis and settlement (eighteenth century)*. Podgorica: Historical Institute.
- Jevtic, Mirosljub. 1993. *From the Islamic declaration to religious war in Bosnia and Herzegovina*, Belgrade.
- Jovic, Momir. 1990. *The Serbian states and rulers*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jovicevic, Andrija. 1921. *Region of Plav-Gusinje*. Belgrade: Serbian ethnographic anthology.
- Kovijanic, Risto. 1954. *First mentions of Nikolj-pazar and Bijelo Polje*, Cetinje: Historical Institute.
- Lekovic, Zarko. 2007. *Drobnjak in the first half of the 19th century*, Podgorica: Grafo Crna Gora.
- Lutovac, Milisav, 1967. *Bihor and Korita*, Belgrade: Naučno delo.
- Medojevic, Jovo. *The Churches in Bijelo Polje area*. Prijepolje : The Prijepolje Museum.
- Novakovic, Stojan. 1986. *Resurrection of Serbian state*, Belgrade: Culture.
- Popovic, Petar. 1933. *The French-Serbian relations during the First Serbian Uprising*, Belgrade.
- Radovic, Kosta. 1998. Archimandrite Arseniy Gagović and spirituality Piva, Cetinje: Svetigora.
- Rudic, Vujadin. 1995. *Historic and geographic features of Bijelo Polje area*, Belgrade: Memoir of the Faculty of Geography.
- Sabanovic, Hazim. 1959. *Bosnian Pashaluk*, Sarajevo: Svetlost.
- Scepanovic, Zarko. 1987. *Review of the past of the Bijelo Polje and the surrounding area until 1918*, Bijelo Polje (monography), Belgrade :Strucna knjiga.
- Scepanovic, Zarko. 1979. *Middle Polimlje and Potarje*, Belgrade: SANU.
- Sobajic, Petar. 1923. *Bjelopavlici*, Belgrade: Serbian ethnographic anthology.
- Stojanović, Lj. 1903. *Old Serbian records and inscriptions*, Belgrade.
- The group of authors. 2009. *History of Pljevlja*. Subotica: Rotografic.
- Tomic, Jovan. 1995. *About Albanians in Old Serbia*, Pristina: Panorama.
- Tomic, Svetozar. 1902. *Drobnjak, anthropo-geographical researches*. Belgrade : Serbian ethnographic anthology.
- Tomic, Nikola. 1980. *Drobnjak tribe*, Beograd: Temekula.
- Vlahovic, Petar. 1993. *Ethnic processes and ethnic determinants of Muslims in the Raska region, Ethnic composition of population in Serbia and Montenegro and the Serbs in Yugoslavia*, Belgrade.

- Vujicic, R. 2007. *The medieval painting and architecture of Montenegro*, Podgorica.
Zirojević, Olga. 1974. *Turkey's military planning in Serbia 1459-1683*, Belgrade: Institute of History.

Geopolitical changes and the importance of the church in the area Old Herzegovina and Polimlje (XV-XIX century)

Abstract

Medieval Serbian states ceased to exist after the conquest by the Ottoman Empire. A part of the feudal elite perished or fled to the area of the former Hungary. A certain part of Serbian feudal lords received a new religion-Islam to preserve their property and privileges. As the only remaining cohesive force, the Orthodox Church, through the work of its clergy, sought to preserve the national spirit, culture and tradition. The paper gives examples of active participation of the clergy of the monasteries from the areas Polimlje and Potarje, Old Rascia to initiate and organize the liberation struggle against the Ottoman authorities. Intensifying of these activities was particularly evident during the 18th and the 19th century.

Keywords: *Polimlje, Potarje, the Tracts of Saint George Monastery, Monastery of the Holy Trinity, Moraca Monastery.*